

ВПЛИВ СУЧАСНОСТІ НА ЕВОЛЮЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В СІМЕЙНІЙ СИСТЕМІ

О.Ф. Яцина

**кандидат педагогічних наук, доцент,
Ужгородський національний університет,
доцент кафедри психології та педагогіки**

Автор здійснює аналіз поглядів на проблему трансформації інститутів шлюбу, сім'ї та батьківства. Зазначається, що варіативність батьківства в умовах трансформації сім'ї детермінована альтернативними формами шлюбно-сімейних стосунків. Порушуються проблеми розвитку сучасної української сім'ї. Розвиток сім'ї передбачає самодетермінацію.

Вибір форми реалізації батьківства співвідноситься з індивідуальними уявленнями людини, що відповідають реаліям сучасного буття, за основу яких береться індивідуальний критерій, зокрема конгруентність з внутрішнім світом, який визначає унікальність взаємодії особистості з соціальним середовищем.

Предметом наукового інтересу автора стало вивчення ролі соціальних стереотипів у виборі індивідами нетрадиційних форм шлюбно-сімейних відносин. Відмічено, що соціальні стереотипи є результатом категоризації соціального досвіду, визначеного культурою і вихованням. Вони детермінують як поведінку індивідів, так і пояснення ними дій і поведінки партнерів по взаємодії. Зазначено, що наявність різних форм партнерських відносин, пошук таких видів взаємостосунків, за яких партнери відчували би себе комфортно, були би рівноправними партнерами в шлюбі, допоможе подолати соціальні стереотипи.

Автором здійснено аналіз поглядів на проблему внутрішньої незалежності особистості у вітчизняній психології в контексті сучасних трансформаційних процесів соціального буття, що вочевидь впливають на розвиток інститутів сім'ї, шлюбу, батьківства. Наголошується, що внутрішня незалежність особистості як суб'єкта життєдіяльності полягає у здатності робити усвідомлений самотійний і незалежний вибір і нести за нього особисту відповідальність.

Ключові слова: ідентичність, криза, функції сім'ї, сімейні цінності, трансформація, партнерські стосунки, батьківство, соціальний стереотип, внутрішня незалежність, особистість, суб'єкт, вибір, відповідальність.

Сім'я є складною соціальною та психологічною системою, яка охоплює велику кількість різноманітних відношень і взаємозв'язків, де кожна суб'єкт-суб'єктна взаємодія зумовлюється індивідуально-типологічними й особистісними особливостями її членів, мають значення соціальне оточення, культурні традиції, норми, соціально-економічні умови тощо. В змісті традиційного дискурсу вважається, що сім'я безпосередньо чи опосередковано відображаючи всі суспільні зміни, є відносно самотійною і стійкою суспільною інституцією.

Особливістю сучасного стану розвитку сім'ї є глобальний характер змін, які поширюються на всі її підсистеми у зв'язку з масштабними трансформаційними процесами в різних сферах суспільного життя. Це виявляється як у їх географічному поширенні, так і в науковому дискурсі, предметом дискусії котрого стають підходи та оцінки глибини сімейних змін, їх характеру та спрямованості. Причём виокремлюються два дослідницьких аспекти: 1) сім'я як базовий елемент соціуму переживає кризу розвитку: знижується народжуваність, збільшується кількість абортів, розлучень (Андреєва Г.М., Є.Г.Сіляєва, Ю. В. Філіппова, В.М. Целуйко, ін.), 2) зміни інституту сім'ї - це початок процесу «плюралізації» форм сім'ї та шлюбу: материнські сім'ї, громадянські шлюби, екстериторіальні шлюби тощо (С.І.Голод, М. С. Мацковський, А. Г. Вишневецький, ін.). При цьому прихильники кризової позиції негативні явища, що відбуваються всередині сімейної системи, зокрема невиконання сім'єю її функцій, пов'язують не просто з кризою одного інституту сім'ї, а головним чином, з кризою суспільних цінностей.

Результати теоретичного аналізу проблеми

Свідченням кризи сучасної сім'ї в Україні, на думку Т.В. Буленко, є такі тенденції розвитку як порушення механізму адаптації сім'ї до динамічних процесів у суспільстві; послаблення захисної функції сім'ї (як матеріальної, так і психологічної); структурно-функціональна трансформація сім'ї за невизначеності або суперечливості сімейних ролей; зниження значення сім'ї в системі життєвих цінностей особистості з подальшою переорієнтацією значної частини молоді на позашлюбні стосунки або повторний шлюб; погіршення дитячо-батьківських взаємин, зумовлене невідповідністю та закостенілістю батьківських норм; стійка орієнтація подружжя на малодітну сім'ю; загострення суперечностей між партнерами в орієнтації сім'ї на демократичний (з боку жінок) або патріархальний (з боку чоловіків) розвиток; дисфункціональний розвиток сім'ї, ознаками якого є: тенденція до домінування, боротьба за владу обох партнерів, неузгодженість рольової поведінки, негнучкість сімейних норм, маніпуляція партнером, дітьми, ігнорування потреб, почуттів членів сім'ї, конфліктна взаємодія; ускладнення сімейної адаптації молодого подружжя внаслідок неадекватних дошлюбних очікувань, завищених вимог до партнера.

Безперечно, зазначені дослідницею проблеми мають місце на сучасному етапі розвитку сім'ї, та вони швидше є наслідком, ніж причиною кризи. А причина - мотив особистісного розвитку в конструюванні власного життя. Так, часто-густо сімейні проблеми виявляються пов'язані з регресією чи фіксацією на попередній фазі життєвого циклу сім'ї, що можна розглядати як стримування її розвитку, намагання збереження стану гомеостазу шляхом обмеження особистісного розвитку членів сім'ї. Та соціальні норми, обов'язки вже не є тим регулятором поведінки, за допомогою якого можна впливати на рішення особистості щодо її вибору: чи то шлюбного партнера, чи рішення одружитися або розлучитися, народити чи не народити дитину, народити в шлюбі чи в статусі «матері-одиначки».

Іншою є думка Т.І.Димнової, що полягає у твердженні: сім'я як система переживає сьогодні своєрідну «вікову кризу»: відбувається її перехід на якісно інший рівень. Розуміння сучасного стану сім'ї як «вікової кризи», тобто як нормативної кризи, характеризує її як таку, що виникає при застряганні, перешкодах або неадекватній адаптації під час проходження певного етапу життєвого циклу сім'ї. Зауважимо, що криза не завжди несе в собі негативний зміст: у китайській мові дане поняття визначається як «повний небезпеки

шанс», ми розуміємо це як можливість зростання особистості, яку індивід набуває, проходячи через кризові стани і відчуваючи супротив. Виходячи з теорії криз Дж.Якобсона, криза несе не тільки деструктивні аспекти, а є ресурсом і можливістю зростання і розвитку особистості. Відтак, криза сім'ї сприяє усвідомленню та асиміляції сімейного досвіду та можливості переходу на інший рівень функціонування, який би формував той вид взаємодії в партнерських стосунках, за якої враховуються потреби кожного.

Спираючись на соціологічні дослідження, група російських вчених (А.Г.Вишневський, А.Г. Волков, С.В. Захаров) наводить цілу низку очевидних моментів, що засвідчують про «закат» традиційних моделей шлюбу: 1) відходять у минуле ранні шлюби, стимульовані дошлюбною незапланованою вагітністю (трансформація шлюбно-партнерських стосунків багато в чому визначається як змінами контрацептивної поведінки, так і змінами у відношенні до позашлюбної народжуваності - це вже не є «ганьбою», яку треба прикрити обов'язковим ритуалом - шлюбом); 2) соціологи фіксують рішучу відмову від традиційного відношення до шлюбу як безальтернативному шляху успішної самореалізації дівчини, тобто рівень домагань у професійній діяльності, успішна кар'єра конкурують із патріархальним уявленням про обов'язковість шлюбу та «вдалим» заміжжям); 3) реєстрація шлюбу з її символічними, урочистими атрибутами втрачає значення стартової позиції для спільного проживання молодих людей (формальні шлюби вже не є домінуючими, їм знайдено альтернативу - неформальний союз, партнерські стосунки, які пов'язані стійкими інтимними зв'язками).

Відтак, в сучасних умовах офіційно зареєстрований шлюб втрачає свою привабливість, натомість зростає кількість вільних союзів. Така ситуація може мати пояснення і в тому, що у свідомості сучасної молодої людини відношення до сім'ї як соціального інституту залежить не стільки від прийнятих і регламентованих соціальних норм і правил, скільки від усвідомлення особистої ідентичності. Варіативність як зареєстрованих, так і незареєстрованих шлюбів розмиває межі традиційних норм щодо шлюбу та сім'ї й диктує нові принципи формування шлюбно-сімейних стосунків, які виявляються як на індивідуальному, так і на суспільному рівнях життєдіяльності. Тому припускаємо, що варіативність форм шлюбних стосунків є соціально-психологічним механізмом формування нової моделі шлюбно-сімейних відносин. У зв'язку з тим, що суспільство перестало бути

однорідним і кожен його член має свої уявлення про шлюб та сім'ю, які не обов'язково співпадають із загально прийнятою формою шлюбу, то й форми шлюбно-сімейних стосунків можуть бути різноманітні: неповна сім'я, материнська сім'я, гомо-сексуальний шлюб, екстериторіальний шлюб, цивільний шлюб, конкубінат, формальний шлюб.

За результатами вибірових обстежень основною формою організації шлюбних відносин між чоловіком та жінкою в Україні залишається офіційно зареєстрований шлюб. Однак кожна десята шлюбна пара офіційно не реєструє свої стосунки. Одною з причин небажання укладати офіційний шлюб є зміна ціннісних пріоритетів. Домінуючими стали конструкти: «хочу бути незалежною», «хочу сконцентруватися на кар'єрі». Дослідники зазначають, що докорінна якісна зміна ціннісних пріоритетів визначає трансформацію сімейних стосунків, статевої моралі, зміну соціокультурної позиції сім'ї та її ролі для суспільства і для окремої особистості. На нашу думку, спостерігається причинно-наслідковий зв'язок між тенденцією до індивідуалізації суспільного життя та змінами в шлюбно-сімейних стосунках. Індивідуалізація робить можливим високий ступінь мобільності, за якої кожний з членів сім'ї може виступати в різних ролях, ігноруючи чи слідуючи виконанню тих ролей, які обумовлені культурою, релігією, традицією, віком, психічною та фізичною зрілістю.

Як уже зазначалося, результатом суспільних трансформацій є динаміка сімейних цінностей, вона заслуговує на увагу в контексті вивчення проблеми ціннісно-функціонального аспекту життєдіяльності сім'ї. Проте спочатку коротко щодо розуміння сімейних цінностей. Традиційно їх розглядають як вироблений, відкрито схвалений і поширений сімейною свідомістю ідеал, який складається з абстрактних уявлень про атрибути повинного в різних сферах життєдіяльності. Сімейні цінності входять у психологічну структуру особистості кожного члена сім'ї у вигляді важливого джерела мотивації його поведінки. При цьому, як зауважує Ю.В.Філіппова, стійке ототожнення себе з певною соціальною групою вимагає прийняття системи її норм і цінностей, а в умовах нестабільного суспільства ця система невизначена, внаслідок чого ми можемо говорити про можливу динаміку укладеної раніше ціннісної значущості окремих сімейних функцій. Зокрема, Є.Г.Ейдемиллер і В.В.Юстицький (1999) відмічають трансформацію сексуально-еротичної функції. На думку вчених, якісних змін зазнає функція первинного соціального контролю сім'ї - підвищився рівень терпимості до подружніх зрад,

народженню позашлюбних дітей, спільному проживанню партнерів без офіційного оформлення стосунків. В силу того, що в сучасних умовах матеріальний фактор перестає бути виключно чоловічою відповідальністю за виживання сім'ї, суттєвих змін зазнала і господарсько-побутова функція. Забезпечуючи сім'ю матеріально, жінка або передає ведення домашнього господарства чоловікові, або взагалі не веде господарство і наймає для цього хатній персонал. При цьому домінуючою стає функція духовного (культурного) спілкування, яка задовольняє потреби в спільному проведенні відпочинку, сприяє духовному збагаченню і розвитку членів сім'ї.

Ми не зупиняємося на аналізі функцій сім'ї, яких в психологічній літературі є достатньо великий перелік, бо, як влучно висловився М.Соловйов, «функцій сім'ї є стільки, скільки видів потреб вони задовольняють в стійких, повторюваних формах». Проте вважаємо, що трансформація та модернізація суспільства впливають і на роль функцій сім'ї. Зокрема щодо репродуктивної (виховної) функції, яка не для всього населення дітородного віку вважається головною у життєдіяльності сім'ї. У сучасному суспільстві представлено (хоча і незначною частиною населення) позицію свідомої добровільної бездітності. «Чайлдфрі» ґрунтується на різноманітних, пораз взаємовиключних варіантах аргументів. Деякі з представників «Чайлдфрі» можуть любити дітей, деякі байдужі до них, хтось відчуває неприязнь, але спільним для цієї групи людей є небажання ставати батьками. Така позиція в суспільному дискурсі розглядається як результат деформації соціально-ціннісного статусу сім'ї, тому що заснована на ідеях індивідуалізму. Як нам здається, вибір бути батьком чи ні може бути наслідком формування і розвитку Я-концепції особистості, риси якої індивід набував у процесі соціалізації, отримуючи відповідну інформацію з різних соціальних інституцій і трансформуючи її у систему власних цінностей і переконань. Ми не даємо оцінки позиціям, на які пристають «Чайлдфрі», проте вважаємо, що якщо таке явище має місце в нашому суспільстві, то ставитися до цих людей потрібно толерантно.

Аналіз різних підходів щодо оцінки сучасного стану сім'ї доводить складність механізмів, які відбуваються всередині сімейної системи під впливом трансформаційних процесів в суспільстві. На нашу думку, розвиток сучасної сім'ї набуває якісно іншого змісту у зв'язку з переважанням у конструюванні індивідом власного життя мотивів його особистісного розвитку. Розвиток сім'ї передбачає самодетермінацію, він має свою логіку,

яка не завжди співпадає з логікою розвитку суспільства, але кожен член суспільства є «не окремою істотою, а інтегральною частиною оточуючого його світу» (Гроф С.).

Про людину з точки зору її місця і взаємозв'язку зі світом в свій час розмірковував і С.Л. Рубінштейн в праці «Людина і світ». Автор визначав місце людини у світі, розглядаючи сукупність її стосунків зі світом, природою, іншими людьми. І, як вважає К.А. Абульханова-Славська, створив цілісну концепцію, в якій ведучою є ідея про те, що людина як суб'єкт підпорядковується загальним закономірностям буття, включається в буття і сама є особливим рівнем розвитку буття. Тобто людина не просто існує в світі людей, а вона взаємодіє з людьми в своєму бутті (С.Л. Рубінштейн). Це означає, що людина змінює власне життя, вступаючи у взаємодію з різними людьми, здійснюючи різні вчинки. Рубінштейн вважав, що стати суб'єктом власного життя можна тільки тоді, коли особистість здатна вирішувати свої проблеми і відповідати за свої вчинки, бути відповідальною у стосунках з іншими людьми. Коли людина робить свій вибір як суб'єкт власного життя, то можемо говорити про її автентичне життя, в якому думки, переживання, вчинки цілісно поєднані.

З точки зору сучасної дослідниці проблеми автентичності О.Кочубейник, основною специфікою життєвого світу особистості є те, що «світ в собі» і «світ навколо себе» особистість перетворює в «світ для себе». Закинутість у світ (світ зовнішній, протиставлений особистості, відчужений та ворожий) у цьому акті перетворення змінюється дійсним існуванням; а перетворення, опанування, олюднення цього відчуженого, оречевленого, відстороненого світу виявляється процесом, у котрому відбувається досягнення автентичності. О.Кочубейник зазначає, що життєвий світ конструюється відповідно до актуальних життєвих інтенцій особистості й зазнає трансформацій синхронно до останніх. Проте дезактуалізація певної інтенції (внаслідок як досягнення обраної мети або виконання поставленого життєвого завдання, так і відкидання їх у статусі нереалізованих) не означає, що вона зникає безслідно. Вона продовжує співіснування як психологічний ресурс, що уможлиблює подальші реструктуризації й реінтерпретації життєвого світу. Таким чином, топоніміка останнього постає для особистості як принципово рухлива, незавершувана, відкрита й полісемантична. Іншими словами, особистість відчуває потребу у тому, щоб успішно організувати себе

й свій світ таким чином, щоб забезпечити й закріпити сукупність її індивідуальних проявів у стосунках з життєвим світом.

На нашу думку, готовність відповідати цій якісній характеристиці особистості, ми маємо змогу спостерігати і в тому, що із зростанням економічної незалежності жінки зорієнтовані на самостійне забезпечення себе, дітей, прийняття відповідальних рішень, пов'язаних з професійною діяльністю, особистісним зростанням. Хоча ще стійким є суспільний дискурс буцім-то впевненість жінки у собі, її економічна самостійність суперечить соціальній установці на жіночність, слабкість, беззахисність тощо. Тоді для жінок є небезпека поступитися за свою самостійність втратою близькості, довіри, почуття захищеності, тому жінки швидше прагнуть до залежності, ніж до незалежності та впевненості в собі. Традиційний погляд на роль жінки полягає в тому, що бути заміжною, означає бути «за чоловіком», в різних значеннях «другою», тою, що йде за кимось. Проте насправді незалежні, впевнені в собі люди (і чоловіки, і жінки) здатні самі керувати своїм життям. І коли вони потребують підтримки, то завжди знаходять тих, які готові їм її надати. І це теж є ознакою зрілої особистості. Крім того, ознакою сучасного етапу розвитку жінки як особистості є її психологічна готовність до змін як в собі, так і навколо себе. Чим більше дізнається жінка про внутрішнє «Я», тим впевненіше у неї виявляється відчуття переваги над тими силами (наприклад, установки, отримані в батьківській сім'ї), що заважали їй відчувати себе вільною, і вона вчиться опановувати засоби свідомого керування своїми емоціями, почуттями, думками, поведінкою, щоби стати внутрішньо незалежною.

Зауважимо, що ще до недавнього часу стійким залишається розуміння незалежності жінки як зовнішнього прояву поведінки через взаємостосунки її з соціумом. Такий підхід є виправданим, бо спричинений історично як реалізація права жінки бути рівноправною з чоловіком. Проте в практиці сімейних стосунків ми спостерігаємо, що поряд із традиційними сім'ями, в яких домінують такі взаємостосунки, де жінка «за чоловіком», закріплюється й інша форма відносин - егалітарний шлюб, в якому підтримуються рівні права чоловіка і жінки щодо можливості для свого розвитку. Натомість традиційні гендерні ролі стримують розвиток особистості і реалізацію наявного у представників обох статей потенціалу. Чимало дослідників дотримуються думки, що цілісну особистість характеризує не маскуліність чи

фемінінність, а андрогінність, тобто інтеграція жіночого емоційно-експресивного стилю з чоловічим інструментальним стилем діяльності.

Отже, серед факторів, що впливають на сімейну систему, значну роль відіграють статево-рольові стереотипи сімейного функціонування. Гендерні стереотипи охоплюють, практично, всі вектори взаєностосунків у сім'ї. Статева ідентифікація і відповідно до неї виховання стають підґрунтям засвоєння прийнятих для певної статі соціальних ролей, що мають відповідати культурним традиціям суспільства. Протягом життя індивід діє у відповідності зі сформованими в ньому з дитинства моделями і стереотипами і передає їх наступним поколінням. В науці є чимало досліджень як з гендерної соціалізації, так і з психології сім'ї, проте недостатньо досліджень, що давали би відповідь на питання щодо впливу соціальних стереотипів на вибір індивідом нетрадиційних форм шлюбно-сімейних відносин.

Розглядаючи стереотип як регулятор міжособистісної взаємодії, варто звернути увагу на фактори, які безпосередньо впливають на процес спілкування і взаємодії шлюбних партнерів. Цей процес опосередкований такими факторами, як: рольові експектації партнерів, вид взаємодії, функції сім'ї, характер розподілу обов'язків між партнерами. Зауважимо, що поведінкою людини регулює система різних диспозиційних утворень. Аналіз міжособистісної взаємодії в концепції диспозиційної регуляції соціальної поведінки (Ядов В.А.) вочевидь виявляє звернення індивіда до аналізу базових соціальних установок, які за своїм змістом являють собою соціальні стереотипи. Близькість понять «соціальний стереотип» і «соціальна установка» стає більш очевидною, коли мова йде про автостереотипи, представлені на рівні індивідуальної свідомості і звернені до самої особистості (Краснова, 2004; Рябова, 2008). Механізмами стереотипів, що забезпечують їх дію і формування, є диспозиційні установки. На думку Т.Рябової, когнітивна частина стереотипів виконує функцію головних законів гендерно-рольової ідеології, а афективний бік стереотипу відповідає за дотримання цих «законів» (Рябова, 2008). Таким чином, соціальні стереотипи варто розглядати як чільну диспозицію, що опосередковує міжособистісну взаємодію і підтримується психологічними потребами людини поводити себе в соціально бажаній манері. При цьому виникає запитання, чи відчуває себе індивід цілісно, чи автентичними є його думки, переживання, слова, дії у відповідності до прийнятого соціального стереотипу.

Стереотипи, які визначають характер взаємодії з іншими людьми,

погляди, очікування, оцінки, передаються індивідом в процесі соціалізації, визначають статус людини в соціумі, його цілі, ціннісні установки, традиції, отримують значення архетипів поведінки. Так, загальноприйняті уявлення про стосунки між шлюбними партнерами з часом стають для індивіда директивними, вони спрямовують і коректують спілкування, поведінку між статями. Дозволимо припустити, що власне одна із форм партнерських стосунків, зокрема, традиційна реєстрація шлюбу, є таким архетипом поведінки. Відповідно до цього закріплюються і стереотипи сімейних ролей у вигляді уявлень і очікувань, яким кожна людина залежно від статі має відповідати, щоби бути прийнятною у соціумі. Щодо жінки, таким стереотипом є роль матері, виховательки, господарки, для чоловіка - професійна кар'єра, причім і успішність шлюбних партнерів оцінюється за стереотипним сприйняттям: за наявністю сім'ї та дітей щодо жінки та професійними досягненнями щодо чоловіка. Про існування архетипу сім'ї (складовими є установки, цінності й стереотипи), що являє собою глибинну ідеальну несвідому модель стосунків у сім'ї, йдеться в працях Л. Ванд, А. Муратової, В.Дружиніна, Л. Шнейдера.

Як форма пізнання для особистості і соціальних груп, стереотип має властивості: 1) схематичність як продукт групового спілкування і пов'язана з нею когнітивна функція гендерного стереотипу; 2) емоційно-оцінковий характер гендерних стереотипів; 3) суспільне прийняття: поділяються більшістю представників групи, що дає підстави говорити про культурну легітимність стереотипу (Донцов, Стефаненко, 2008); 4) формують соціальну суб'єктність чоловіків і жінок - як на рівні індивідів, так і в міжгрупових стосунках, тому вони надзвичайно стійкі, консервативні і повільно модифікуються під впливом соціокультурних умов (Стефаненко, 2007; Рябова, 2008).

Умовно функції стереотипів поділяють на психологічні та соціальні. До психологічних відносять когнітивну і ціннісно-захисну функції. Когнітивна (когнітивно-адаптаційна) функція полягає у спрощенні й систематизації знань, отриманих індивідом від оточуючого середовища, служить задля економії зусиль індивіда під час сприймання складних об'єктів (Андреева, 2005; Рябова, 2008; Донцов, Стефаненко, 2008; Буторина, 2009).

В контексті нашої проблематики розуміємо, що завдяки даній функції стереотип прийняття традиційної форми шлюбу виходить поза межі інформації щодо зазначеної форми шлюбу, отриманої індивідом у процесі

пізнання, тільки тоді, коли даний об'єкт (шлюб) стає релевантним його цілі (відповідним між формою шлюбу і запитом, потребою). Тобто індивід наділяє об'єкт соціальною роллю і статусом, що дозволяє йому пояснювати поведінку іншого індивіда, а також уявляти його у майбутньому, позаяк інформацію, отриману про одного представника групи він поширює на всю групу. Так, хлопчики і дівчата, виховуючись у традиційній патріархальній сім'ї, формують свої уявлення про майбутнє подружнє життя, споглядаючи за поведінкою, стосунками своїх батьків.

Ціннісно-захисна функція пов'язана зі створенням цінностей індивіда, тому стереотипи слугують не тільки для пояснення, а й виправдання і захисту своїх поглядів і поведінки (Стефаненко, 2007). Соціальні функції спрямовані на підтримання соціального порядку, а саме - системи процесів і механізмів, що забезпечують підтримку соціально прийнятних взірців поведінки і функціонування соціальної системи в цілому. Вона здійснюється у формі самоконтролю, підґрунтям якого є цінності, норми, рольові очікування, звичаї, традиції, інтерналізовані у процесі соціалізації, і у формі зовнішнього контролю як сукупності системи заохочень і покарань. Це пояснює позицію прихильників кризи сім'ї як соціальної інституції, які в нетрадиційних (альтернативних) формах шлюбу вбачають девіації. Вплив нормативності соціальних стереотипів виявляється і в демонстрації оточуючим надмірних стандартів фемінінності чи мускулінності. Тоді йде мова про відхилення у поведінці індивіда. А як щодо надмірності дотримання рольових позицій подружжям, чи не веде це до конфліктів, протидії, а згодом і розлучення.

Поділяємо думки вчених, які вважають, що стереотипи породжують явище соціального конформізму. Сучасні дослідники (Ільїн В., Кондратьєв М.), розглядаючи феномен групового тиску, ставлять питання про те, що реальною альтернативою конформізму і негативізму є особистісне самовизначення. Груповий тиск, який в більшій мірі властивий жінкам, стимулює виконання прийнятих соціальних ролей у сім'ї, надає їм соціального статусу шляхом суспільної підтримки і визнання і визначає функціональний стан її носія - соціальну ідентифікацію. Під впливом механізмів соціальної ідентифікації соціум встановлює сфери впливу кожної спільності, формує бар'єри між її носіями (Стефаненко, 2007). Як вірно зауважує Т.Рябова, «стереотипи не тільки встановлюють нерівність: вони її виправдовують». На нашу думку, такі стереотипи, прийняті зокрема у патріархальній сім'ї, підтверджують їх ригідність, а відтак пояснюють до певної міри несприйняття

і заперечення значною частиною соціуму варіабельності форм шлюбів на сучасному етапі. Власне зазначеними стереотипами і визначається «норма подружнього життя» в соціумі для обох статей, отже і формування негативного відношення до існування інших форм спільного життя між чоловіком і жінкою. Тому відкрита поведінка жінок та й чоловіків на виконання ними інших соціальних ролей (жінка - бізнес-леді робить кар'єру, а чоловік бере відпустку по догляду за дитиною, обоє членів подружжя роблять кар'єру, а дитину доглядають няні, гувернери, бабусі-дідусі) ще не набула в нашому суспільстві соціокультурного значення.

Спираючись на положення А. В. Петровського, викладені в рамках теорії діяльнісного опосередкування міжособистісних стосунків в групах, вчені вважають, що єдино правильною і соціально продуктивною лінією розвитку особистості виявляється її послідовне, діяльнісно детерміноване самовизначення. В контексті шлюбно-сімейних стосунків ми розуміємо даний підхід як такий, що передбачає для особистості, яка розвивається, можливість діяти не за соціальним стереотипом, а за усвідомленим вибором, орієнтованим на успішну самореалізацію та автентичність.

Існуюча «плюралізація» форм сім'ї та шлюбу, як нам здається, створює потенційні умови для модернізації відносин в шлюбі і сім'ї, адекватні потребам особистості. К. Роджерс ще наприкінці минулого століття говорив про необхідність усвідомлення і визнання факту «еволюційних експериментів» молодих людей в пошуках нових шляхів у взаємостосунках, нових типах партнерства. Вчений зазначав, що люди винаходять альтернативи, нове майбутнє для суспільних інститутів - шлюбу і нуклеарної сім'ї, які переживають гостру кризу.

В контексті дитячо-батьківських стосунків ми розглядаємо, зокрема, проблему сепарації і реалізації особистістю потреби незалежності. Важливим в дослідженні цієї підсистеми сім'ї є усвідомлення внутрішньої свободи, незалежності особистості як суб'єкта власного життя. Вважається, що люди, які не пройшли сепарацію, мають чимало труднощів у створенні власної сім'ї і вихованні дітей. Психологи-практики наголошують, що приєднаність до батьківської сім'ї не залишає місця новим емоційно наповненим стосункам. Якщо чоловік привів дружину до своєї батьківської сім'ї, то в ній він завжди залишиться по-перше, сином своїх батьків, а по-друге - чоловіком дружини (те саме і з донькою-дружиною). Сепарація впливає і на вибір шлюбного партнера. Коли молода жінка намагається вирватися з-під опіки батьківської

сім'ї з бажанням отримати бажану свободу, вона 1) шукає партнера, який витягне її з сім'ї і розірве батьківську опіку (як правило, то буде партнер, який не буде прийнятий її батьками з різних причин: віку, освіти, статусу тощо); 2) шукає таких стосунків, в яких її свободі нічого би не загрожувало. Звідси небажання укладати традиційні шлюби, а шукати альтернативні їм форми спільного проживання з партнером.

Очевидно, що атитюди і патерни поведінки утворюються сьогодні здебільшого під впливом сім'ї. Відтак, головними детермінантами атитюда є переконання, в яких представлено суб'єктивне знання особистості про самого себе і про оточуючий світ. Кожне переконання пов'язує об'єкт атитюда з позитивно чи негативно оцінюваним атрибутом: наприклад, чоловік (об'єкт) для жінки, вихованій в патріархальній сім'ї, пов'язаний з атрибутом - забезпеченість, надійність, соціальний статус заміжньої та ін., а для жінки незаміжньої, об'єкт (сама жінка) пов'язаний з атрибутом - самотність, незахищеність, матір-одиначка тощо. Відтак, чим більша кількість переконань асоціюється з позитивними атрибутами об'єкта і менша кількість асоціюється з негативними атрибутами, тим більш сприятливим до цього об'єкту буде отриманий в результаті атитюд. Практики сімейних стосунків показують, що наші соціальні установки набуваються не стільки через контакти з психологічними об'єктами, скільки в результаті контактів в батьківській сім'ї, де вже сформувалися позитивні чи негативні реакції на об'єкти (чоловік/жінка). Тобто ми засвоюємо установки тих, з ким ми тісно поєднані в житті. Звідси, можемо вважати, що на подружнє життя впливають атитюди батьківської сім'ї, які відображають ставлення до способу розподілу ролей між чоловіком і жінкою, сексу, спілкуванню, нетрадиційним формам спільного проживання, народженню чи ненародженню дітей тощо. І як наслідок, прагнення заперечувати ці установки, потреба внутрішньо звільнитись від них у пошуках себе і свого світу, щоб забезпечити успішний зв'язок індивідуальних інтенцій з практикою міжособистісних стосунків.

Проте важливим, на наш погляд, є те, що будь-який досвід рефлексується. Як зазначає Іванченко С., будучи раціональним прийомом самопізнання, рефлексія продукує створення стабільних елементів, які в процесі виникнення сигніфікуються, вербалізуються й входять до складу образу «Я» та інших подібних особистісних утворень, фіксуючи деякі екстракції саме як власний життєвий досвід. Тому, мабуть, для молодих

людей у виборі форми партнерських стосунків важливим є відчуття внутрішньої свободи і прагнення до переживання автентичності.

В контексті досліджуваної проблематики ми цілком поділяємо думку О.Кочубейник, яка у переживанні автентичності бачить «задоволення потреби у новизні й новій інформації, але водночас його можна розцінювати як свідчення на користь того, що «зміна ролей та масок» виконує продуктивну функцію: дозволяє молодій людині вирішити одну з найактуальніших проблем: встановлювати границі «Я», апробувати інші соціальні норми, ламати стереотипи та ін.».

У зв'язку з цим доречно згадати психологічну концепцію індивідуальності Б.Ананьєва, за якою індивідуальність - це психічне новоутворення, яке формується у зв'язку з об'єктивною необхідністю людини самостійно розпорядитися власним життям, індивідуалізувати життєвий шлях. Індивідуальність є саморегулюючою системою особистісних якостей, життєвих стосунків особистості, які в сукупності утворюють те, що називають «внутрішнім світом». Отже, індивідуальність виявляється у здатності особистості до саморегуляції і самодетермінації. Іншими словами, особистість є готовою змінювати і свідомо реалізувати свої інтенції як суб'єкт власної життєдіяльності. Це така міра особистісного розвитку, на якій особистість здатна робити усвідомлений самостійний і незалежний вибір і нести за нього особисту відповідальність, такою є внутрішньо незалежна особистість. Остання як внутрішній самодетермінований вибір (В. Франкл, Р. Мей, У.Тейджсон, Р. Харре, Е. Десі, Р. Райан) робить людину активною, здатною перетворювати дійсність.

Чільне місце в перетворенні себе і того, що нас оточує, займає почуття любові. Головною особливістю любові є відношення до іншої людини не як до «соціальної маски», ролі чи функції, а як до особистості в її природній психологічній сутності. Не перетворювати людину на «маску» – така перша заповідь любовного відношення людини до людини. В цьому контексті любов виступає як «утвердження існування іншого і вияв його сутності». В концепції С. Л. Рубінштейна любов розглядається не тільки як почуття чи суб'єктивне відношення, але і як мотив, який спонукає змінювати, покращувати умови життя людини, яку любиш. Про любов між внутрішньо незалежними партнерами ми говоримо як про уміння вибудовувати глибокі взаємини з партнером, які будуть сприяти реалізації кожного з них. Справжня любов визнає унікальність особистості кожного з партнерів, надає йому свободу

бути самим собою. Основою такої любові є взаємна повага до думок, почувань, рішень одне одного. Вона допомагає у самовираженні і в реалізації можливостей кожного з партнерів, незалежно від моделі дошлюбних і шлюбних стосунків. Розглядаючи емоційні стосунки любові за модусом любов як буття, Е. Фромм відмітив, що це продуктивна любов, яка забезпечує умови для особистісного росту партнерів у напрямку збільшення взаємної відповідальності обох за особистісний розвиток. «Любити людину плідно - означає піклуватися про неї і відчувати відповідальність за її життя не тільки у сенсі фізичного існування, але і за розвиток його людських якостей»(Е. Фромм). У відношеннях продуктивної любові кожен з партнерів зберігає цілісність і автономність особистості.

Тенденцією останніх десятиліть в царині сім'ї та шлюбу є відокремлення інституту шлюбу і батьківства. За даними соціологічних досліджень, це виявляється в поширенні незареєстрованих шлюбів, послабленні родинних зв'язків, високому рівні позашлюбного народження, збільшенні кількості молодих людей, що не планують мати дітей чи відкладають їх народження. Зазначається, що сім'я не виконує своїх функцій, тому знижується рівень народжуваності, збільшується кількість самотніх чоловіків і жінок, зростає кількість розлучень, збільшується число неповних сімей, відбувається інтенсифікація позашлюбних сексуальних зв'язків. І все це - на фоні зростання рівня освіченості, матеріального достатку, тенденції економічної незалежності жінок, кар'єри, індивідуалізації та особистісної самореалізації тощо.

Ми дотримуємося тої точки зору, що соціальні переміни неминуче впливають на трансформацію окремих її інститутів, зокрема і на інститут батьківства як такий, що змінюється.

Аналіз психологічної літератури дає підстави зазначити, що немає чіткого визначення батьківства, нема обґрунтування даного феномену з психологічної точки зору. Батьківство розглядається як «усвідомлення духовної єдності з шлюбним партнером по відношенню до своїх дітей, що являє собою інтегральне психологічне утворення особистості» (Р.В.Овчарова) Г. Філіппова підкреслює, що батьківство - це не тільки «частина особистісної сфери жінки і чоловіка», а й «системне утворення, що охоплює потреби, мотиви і засоби їх реалізації, а також систему дитячо-батьківської взаємодії і сімейної педагогіки». Феномен батьківства охоплює виконання материнських і батьківських ролей, які є специфічними не тільки через статевий диморфізм,

а й через різні соціокультурні конструкти материнства і батьківства, що розділялися протягом тривалого історичного періоду. Можемо припустити, що у зв'язку з розділенням інституту шлюбу та сім'ї і поширенням альтернативних форм шлюбно-сімейних стосунків стає варіативним і така інституція, як батьківство.

Сучасні дослідження в якості базового критерію даного феномену розглядають поняття свідомого батьківства, що передбачає високу міру усвідомлення батьком та матір'ю сімейних цінностей, установок, очікувань, позицій, почуттів, батьківського відношення і відповідальності; розуміння себе, своїх реакцій, мотивів батьківської поведінки, батьківських мотивів, цінностей; розуміння свого шлюбного партнера, його реакцій і мотивів сімейної поведінки; усвідомлення своєї батьківської єдності (Єрміхіна М.О.) Отже, усвідомлене батьківство в психологічному дискурсі розуміється як ідеальний варіант реалізації особистістю себе як батька чи матері.

Відтак, якщо вважати критеріями батьківства перераховані вище складові, то ця ідеальна модель виглядає малореалістичною не тільки сьогодні, а й завжди. Вона заперечує динаміку розвитку і власне поступовість формування батьківських почуттів чи то на різних стадіях дорослості людині, чи то на різних термінах вагітності жінки, чи то по відношенню до різних вікових груп. Відсутні відповіді на питання: чи є народження кожної дитини наслідком усвідомленої позицій обох батьків, чи для цього потрібно тільки усвідомлення одного з них; що є більшою соціальною цінністю: зареєстровані стосунки між чоловіком і жінкою, чи усвідомлене бажання стати матір'ю, і яка форма шлюбно-сімейних стосунків забезпечить усвідомлене батьківство. Чи є зазначені критерії обов'язковою умовою батьківства.

Економічна самостійність жінок і підвищення їх соціального статусу стали не тільки ознакою стану розвитку суспільства, а й його інститутів - сім'ї, шлюбу та батьківства. Сучасна жінка допускає не тільки можливість різних типів партнерських стосунків, зокрема і таких, що не закріплені шлюбною печаткою, а й материнство без шлюбу. Цей вибір детерміновано вимогами і жінок, і чоловіків до шлюбу як практики таких емоційних стосунків, що передбачають і близькість, і автономію водночас, пластичність і рівноправність.

Тобто, в психологічних складових батьківства помітними є кризові прояви, починаючи від батьківських установок, завершуючи тим, що називають дефіцитом батьківської любові, відсутністю близьких емоційних

стосунків між батьками та дітьми, які ймовірно як у традиційній сім'ї, так і в її альтернативних формах. Отже, якщо є різні форми стосунків між чоловіком і жінкою, які є відповіддю на дисперсію суспільства, то є і варіанти батьківства, які також відповідають очікуванням батька і матері, чи батька, чи матері. Антрополог М.Мід (1970) засвідчував факт існування «двоступеневого» шлюбу: перший ступінь - «індивідуальний шлюб», який укладають з метою спільного проживання без намірів мати дітей, другий - «батьківський шлюб», що укладається з метою мати дітей. Отже, наміри чоловіка і жінки, спрямовані на народження дитини, можуть стати підставою для переходу від неофіційних (альтернативних по відношенню до традиційних) стосунків у реєстровану (традиційну) форму - шлюб. Таким чином, народження дитини стає результатом вільного вибору чоловіка і жінки, відтак і очікуваним, що підтверджує готовність партнерів до ролі батька/матері, в якій задовольняється потреба в любові і піклуванні.

Вочевидь неоднозначність і гнучкість інституту батьківства є наслідком різноманітності і розмивання нормативності інституції сім'ї та шлюбу. В сучасних умовах уможлиблюється така модель батьківства, як сурогатна чи одностатева, викликана необхідністю реалізації суб'єктивних потреб особистості, а зовсім не потреб, значущих в соціумі. Особливістю стану інституту шлюбу і сім'ї і батьківства є представленість поряд із традиційними формами стосунків між чоловіком і жінкою і таких практик, коли подружжя з дітьми живуть у незареєстрованому шлюбі; коли діти/дитина живуть з одним із батьків; бездітні шлюби; повторні шлюби з дітьми від попередніх шлюбів. Щодо повторних шлюбів, то в них практика взаємостосунків між дитиною/дітьми і чоловіком матері (вітчимом) чи її співмешканцем будується на умовах партнерства. Нетрадиційним є і такий тип батька, який бере участь у народженні дитини, надаючи жінці психоемоційну підтримку під час так званих «партнерських пологів». Найбільш неординарним явищем є гомосексуальні сім'ї і представлене в них батьківство. Передбачаючи упередженість значної частини соціуму щодо цієї форми подружніх стосунків, зауважимо, що поділяємо думку Рассела (Russell, 1978), Ш.Берна щодо соціального стереотипу, який заважає самореалізації чоловіка в сімейній сфері. Рассел (Russell, 1978) виявив, що традиційна чоловіча роль негативно впливає на батьківство і що андрогенний тато більш активно і постійно займається своїми дітьми.

Тож, варіативність шлюбно-сімейних стосунків та похідних від них форм батьківства залежить від індивідуальних схильностей і можливостей особистості, які вона узгоджує з певними обставинами свого життя, де все меншу роль відіграє традиційне уявлення чи обмеження. Поряд із тим, що змінюється життєва стратегія жінки і чоловіча роль в сім'ї також змінюється: збільшується його участь, зокрема, по догляду за дитиною. Доречним буде згадати, що докорінних відмінностей в батьківському догляді за дитиною між чоловіком та жінкою дослідники не відмічають. Так, А.Варга вважає, що через поширення дискурсу щодо жіночих та чоловічих обов'язків, складно будувати функціональну систему з гнучкими взаємозамінними функціями. Ця думка актуальна не тільки для психотерапевтів. Життєвий досвід доводить, що чоловіки здійснюють піклування про дитину не гірше, а часом і краще за жінок (і не обов'язково, щоб батько був кривний).

Історія підтверджує той факт, що протягом багатьох століть норми регуляції сімейних стосунків (і подружніх, і батьківських) змінювалися в залежності від зовнішніх обставин, що відображали рівень розвитку суспільства. Варіативність батьківства в умовах трансформації сім'ї на сучасному етапі детермінована альтернативними формами шлюбно-сімейних стосунків. Вибір форми реалізації батьківства пов'язаний з фундаментальними зрушеннями в життєвому циклі сім'ї та її членів, коли більшою стає свобода вибору партнера і форм спільного проживання з ним, більш відповідальним стає і підхід до наслідків сексуальних стосунків, підтвердженням тому є планування термінів народження і кількості дітей. Чільне місце щодо вибору форм сім'ї, шлюбу та батьківства займають високі вимоги до освіти, рівня матеріального добробуту, паритетна участь чоловіка і жінки в формуванні сімейного доходу, виконанні сімейних обов'язків та ін. Все це співвідноситься з індивідуальними уявленнями людини, що відповідають реаліям сучасного буття, за основу яких береться індивідуальний критерій, зокрема конгруентність з внутрішнім світом, який визначає унікальність взаємодії особистості з соціальним середовищем. При цьому традиційні моделі шлюбно-сімейних стосунків залишаються ціннісними поряд із альтернативними формами, а от соціальні стереотипи вже не є тим суспільним регулятором, що може обмежити вибір форми спільного життя чоловіка чи жінки, вибір бути чи не бути батьками. Зміни стають можливими і внаслідок того, що поряд із традиційним уявленням про сім'ю як берегиню

популяції людини, актуальним стає більш глибоке розуміння функціональності інституції шлюбу та сім'ї як такої, що надає допомогу в розвитку.

Висновки

Відображаючи трансформаційні процеси у суспільстві, сім'я і кожний її член у свій спосіб виявляють здатність еволюціонувати, розвиватися і змінюватися разом із змінами в соціумі, а вони не є раз і назавжди сформованим утворенням. В рамках культурно-історичного підходу інститути сім'ї, шлюбу і батьківства розглядаються як соціально обумовлений феномен, який змінюється протягом історії людства. Це дає підстави говорити про те, що сім'я не є раз і назавжди застиглою конструкцією, вона, як і суспільство, перебуває під впливом історичної та соціокультурної динаміки.

Зміни системи життєвих цінностей у суспільстві і гуманістичні психологічні цінності самореалізації і свободи самовираження, про які йшла мова раніше, обумовили динамічні процеси і в сім'ї - вони пов'язані із збільшенням уваги до індивідуальних психічних особливостей кожного з партнерів в організації спільного життя. У процесі реалізації нових ролей (подружньої, батьківської) відбувається подальший розвиток смислової сфери особистості. Система особистісних смислів асимілює сімейний досвід подружжя (сімейні правила, традиції, ритуали, емоційні стосунки), що означає засвоєння партнерами певної практики шлюбно-сімейних відносин і включення її у нові форми партнерських стосунків. Відтак, система особистісних смислів стає регулятором особистісного розвитку, тому що реалізація нового партнерського досвіду має спрямованість на вже усвідомлені, інтерналізовані життєві цілі. Особливістю особистості як суб'єкта власного життя стає те, що вона постійно перебуває в процесі становлення, у стані переходу від актуального до потенційного буття. На кожному етапі життя вона стає результатом самоконструювання, що відбувається на тлі відповідних історико-культурних та інших процесів (Т.Титаренко).

На нашу думку, головна тенденція, структурних і функціональних змін в сімейній системі полягає в орієнтації на інші цінності. Як наслідок, на даному етапі суспільного розвитку сім'я як психологічна спільність знаходиться в стані формування нових практик міжособистісної взаємодії, ключовою фігурою яких є особистість як суб'єкт власної життєдіяльності. Переосмислюючи ціннісні орієнтації і соціальні установки, особистість прагне самостійно, незалежно будувати своє життя і своє відношення до нього. Здійснюючи свідомий вільний вибір, особистість несе за це власну відповідальність, і як

суб'єкт власного життя, цінністю для себе обирає внутрішню свободу. Відтак, індивідуалістична орієнтація в суспільстві, багатоваріантність вільного вибору суб'єктом діяльності і визначають характер тенденцій розвитку інституту сім'ї. Як реакція на ці зміни - пошук нових форм партнерських та дитячо-батьківських стосунків.

Переосмислення і зміни раніше прийнятих цінностей і моделей поведінки особистості по відношенню до прийняття традиційної моделі шлюбно-сімейних стосунків з подальшим засвоєнням інших цінностей, які відрізняються від попередніх, ми розглядаємо як процес ресоціалізації особистості. Він пов'язаний зі змінами у світогляді, тому його можна вважати усвідомленим прийняттям ціннісних установок, моделей поведінки, що відповідають індивідуальним уявленням людини і реаліям сьогоденного життя.

**Влияние современности на эволюционные
изменения в семейной системе
(Е.Ф.Яцина)**

Автор анализирует взгляды на проблему трансформации институтов брака, семьи и родительства. Отмечается, что вариативность родительства в условиях трансформации семьи детерминирована альтернативными формами брачно-семейных отношений. Поднимаются проблемы развития современной украинской семьи. Развитие семьи предполагает самодетерминацию.

Выбор формы реализации родительства соотносится с индивидуальными представлениями человека, которые отвечают реалиям современного бытия, основой которого является индивидуальный критерий, в частности конгруэнтность с внутренним миром, которая определяет уникальность взаимодействия личности с социальной средой.

Предметом научного интереса автора стало исследование роли социальных стереотипов в выборе индивидами нетрадиционных форм брачно-семейных отношений. Отмечено, что социальные стереотипы - это результат категоризации социального опыта, предопределенного культурой и воспитанием. Они детерминируют как поведение индивидов, так и объясняют действия и поведение партнеров по взаимодействию. Предполагается, что наличие различных форм партнерских отношений, поиск таких видов взаимоотношений, когда партнеры ощущали бы себя

комфортно, были бы равноправными партнерами в браке, помогут преодолеть социальные стереотипы.

Автором осуществлен анализ взглядов на проблему внутренней независимости личности в отечественной психологии в контексте трансформационных процессов социального бытия, которые определенно влияют на развитие институтов семьи, брака, родительства. Акцентируется, что внутренняя независимость личности как субъекта жизнедеятельности заключается в способности делать осознанный самостоятельный и независимый выбор и нести за него личную ответственность.

Ключевые слова: идентичность, кризис, функции семьи, семейные ценности, трансформация, партнерские отношения, родительство, социальный стереотип, внутренняя независимость, личность, субъект, выбор, ответственность.

The influence of modern reality on the evolutionary Transformations in the family system (E.F. Yatsina)

The author has analyzed the problems deals of the transformations of the institutes of marriage, family and parenting. It is stated that the variability of parenting in the conditions of family transformation is determined by alternative forms of marriage and family relations. The choice of the form of implementation of parenting is correlated with individual attitude of a person that corresponds to the realities of modern existence, based on the individual criterion, in particular congruence with the modern world that determines unique interaction of a personality with social environment.

The article addresses the problems of a contemporary Ukrainian family. It suggests that the crisis promotes the awareness and assimilation of family experience and provides the possibility of transition to another functional level that forms the type of interaction within partner relations to take into account the needs of each partner.

The subject of scientific interest in the author's research was the role of social stereotypes in the choice of alternative forms of marriage and family relations by individuals. It is noted that social stereotypes are the result of categorizing social experience, determined by culture and education. They determine both the behaviour of individuals and the way they interpret the actions and behaviour of their partners in the relationship. It is noted that the

availability of various forms of partnerships and search for the types of relationships in which partners would feel comfortable being equal partners in marriage, will help to overcome social stereotypes.

The author has analyzed the viewpoints of the national psychologists on the problem of the internal independence of an individual in in the context of the transformation processes of social life that apparently influence the development of the institute of family and parenthood. It is emphasized that the internal independence of an individual as a subject of life lies in the ability to make a conscious independent choice and bear personal responsibility for it.

Key words: identity, crisis, functions of the family, family values, transformation, partner relations, parenting, social stereotype, internal independence, individual, subject, choice, responsibility, family.